Изъ южните склонове на Родопите.

И другъ пъть ни се е падала честь да пишеме въ „Български Прегледъ“ за единъ колкото важенъ за българските интереси, толкова и непознатъ на нашата публика край отъ целокупното ни отечество. Думата ни е за Гюмюрджинския санджакъ, който заема югозападната часть отъ сегашния Одрински вилеатъ. Ние сѐ се надявахме, че някое вещо перо ще ни запознае по-обстойно и съ тоя нашъ кътъ, както става съ другите български земи, що съдбата, или по-право една немилостива дипломация, изново остави подъ турска власть. Съзнавайки слабите си сили, ний и още щяхме да чакаме такава поява, обаче една неочаквана напоследъкъ радость, която клони да бъде само за малко време, ни застави при сичките си скромни сили да разменимъ няколко мисли съ нашата публика за днешното състояние на споменатия санджакъ и то отъ гледище на нашите национални интереси тамъ.

Гюмюрджинския санджакъ, както е сформируванъ следъ Берлинския договоръ, заема доста голямо пространство. Пределите му на северъ са нашата граница въ средните ѝ части отъ източните Родопи, на изтокъ Дедеагачкия санджакъ, на югъ Бяло-морския брягъ, а на западъ р. Места. По тоя начинъ сичката вътрешность на средните и часть отъ източните Родопи съ техните южни склонове и съ тесната равнина покрай Беломорския брягъ отъ устието на р. Места до Ферре, съвпадатъ въ Гюмюрджинския санджакъ. И по пространство, и по население тоя санджакъ е нещо повече отъ два окръга като Пловдивския. Разпределенъ е на 7 големи каази, а последните по на няколко мюдюрлюци. Петь отъ казите са чисто планински и са разположени въ вътрешностьта на Родопите, а останалите две са въ равнината и отчасти въ приполските гребени. За административенъ и воененъ центъръ на санджака е избранъ градъ Гюмюрджина, разположенъ въ дъното на равнината при полите на южно-родопския връхъ Карлъкъ само няколко часа далеко отъ морския брягъ.

Официална статистика за тоя санджакъ нама, за да се знае точно числото на населението, па и тия цифри, що фигуриратъ изъ турските салнаамета, не могатъ да се приематъ за верни, защото известно е, какъ небрежно гледатъ турските власти на статистичните данни, и какъ по-небрежно ги събиратъ; па не малко спънки прави затова и самото население, което по разни причини обича да скрива истината. Освенъ това турците сѐ още не могатъ да се избавятъ отъ стария си гряхъ: да броятъ и българите като гърци-християни подъ името рая̀. Частни извори липсватъ също — като не смятаме малкото слаби опити, които са се явявали сегизъ-тогизъ въ нашия периодически печатъ за отделни каази. [1]) И картите на австрийския, както и на руския генераленъ щабъ, отдето и нашите картографи са черпили своите данни, са също доста далечъ отъ истината, особено за планинските каази, дето много села никакъ не са показани. При сѐ това ний смело предполагаме, че цялото население въ Гюмюрджинския санджакъ надминава числото 300,000 жители и отъ двата пола. По народность въ това число на първо място стоятъ българите, като смятаме въ тяхното число и помаците. Второ място заематъ турците, следъ тяхъ гърците, които са много по-малко и живеятъ главно въ Бело-морската равнина; подиръ идатъ ерменци, евреи, цигани и др., които се срещатъ по малко въ градовете Скеча, Гюмюрджина, пристанище Порто-Логосъ и въ някои отъ казалийските центрове.

Турците живеятъ най-много въ Кърджалийска и Джебегска кааза и отчасти въ Иридерска, Даръдерска и Скечанска, а по-малко въ Гюмюрджинска. Въ първите две каази има населени десетки села и съ тъй названите Късълбаши, на които не гледатъ съ добро око и същите турци. Помаците ги няма само въ Кърджалийско, а гърци има само въ няколко села въ равнината и въ градовете Скеча и Гюмюрджина. Българите са пръснати въ повече отъ 80 села, разположени де по-малко, де повече по целия санджакъ; живеятъ много българи и въ двата града. Най-много български села се срещатъ въ Ахачелебийска и Гюмюрджинска кааза.

Източните Родопи съ своите хубави долини и богати паши съ своето гъсто население и домашни индустрии представятъ едни отъ най-питомните планински страни. Тука пасатъ много хиляди глави едъръ и дребенъ добитъкъ, ставатъ всички зър-

---

[1]) Пó сполучливъ опитъ представя малката, хубава студийка на г. П. К., поместена въ „Пер. спис. на Бъл. кн. дружество“ въ София, кн. XXXI, 1889 год. Но и тукъ липсватъ доста селца и села — както българска така и турски. Бел. на Авт.

нени храни, зреятъ лозя и различни овощки, па виреятъ и някои културни растения. Домашната индустрия и всякакви занаяти доставятъ на планинците прехрана, която имъ отказва на места оскъдната планинска природа. Изобилниятъ дървенъ материалъ играе също голяма роля въ поминъка на тукашното население. Главната несгода, която тежи най-много на тукашното население, са лошите съобщения и липсата на пазаръ за произведенията на този край. Несравнено по-добре са поставени крайморската равнина и южните отлози на Родопите. По-топлиятъ климатъ и добрата орница земя въ последните области подпомагатъ голямата и разнообразна производителность, а географическото положение и лесните съобщения служатъ на оживената търговия.

Поминъкътъ на населението въ Гюмюрджинския санджакъ не е насякъде еднакъвъ и различията произтичатъ не толкозъ отъ нееднаквите природни сгоди, колкото отъ нееднаквите политически условия. Най-слабъ е поминакътъ въ вътрешностьта на планините, особено въ пограничните села, среденъ по южните склонове на родопите и най-добъръ въ южните предпланини на Родопите и въ равнината. Равнината е покрита съ богати вечно зелени и сочни паши, а на много места става и два пъти жътва на година. Тука расте и прочутиятъ въ търговския святъ турски тютюнь, който няма достоенъ съперникъ въ много европейски тържища.

Също и морето доставя много риба и соль, които представятъ важенъ предметъ за тази страна, та единъ духовитъ рецензентъ нарече миналата година въ списание „Българска Сбирка“ тоя края „Българска Бразилия“. И по-вѣрно име не може му се да.

Тая райска благодатъ е спомогнала да се развие до големи размери и търговията. Само износътъ на тютюня годишно се възкачва на повече отъ милионъ турски лири. Голямъ е износътъ и на риба, соль, някои минерали, кожи и др. Главни пазари за вносъ и износъ са двата града Скеча и Гюмюрджина заедно съ пристанището Порто-Логосъ; сега Скеча далечъ надминава другите. И двата града са съединени съ Порто-Логосъ съ хубави шосета. Сега се работятъ деятелно пътища и за вътрешностьта на планините. Прокараната пъкъ преди някоя година железница Солунъ—Цариградъ още повече увеличи търговското значение на равнината, чиято производителность ще стане съ време и по-голяма, и по-ценна.

Главно тържище на тютюня е Скеча, който градъ е сега същевременно и главния пазаръ не само за целия санджакъ,

но и за по-голямата часть отъ Драмско и Серско. Тоя градецъ, разположенъ въ самите поли на грамадния връхъ Чалътъ, благодарение на хубавото му географическо местоположение, бързо расте и напредва. Преди последната руско-Турска война, когато икономическата му сила споделяха градовете Пловдивъ, Станимака и Хасково, той беше малка и незначителна паланка а днесь брои вече около 5—6 хиляди сгради и има повече отъ 25 хиляди местни жители. Икономическото му благоденствие се вижда най-нагледно, отъ гиздавите и каменни сгради, що постоянно се строятъ, отъ многобройните и тежки търговски кантори и многолюдното движение изъ улиците и чаршиите му. Южната му часть, презъ която минава шосето за Порто-Логосъ и дето е станцията на железницата, се намиратъ грамадните каменни маази, въ които всеки день нареждатъ тютюневите листа на качества 5—6 хиляди работници, а някога тяхното число достига и до 10 хиляди души. Вечерь, когато напуснатъ работата, улици, кафенета, гостинници, ханища — сичко е тъй пълно и шумно отъ хора, като на някой голямъ панаиръ, и градътъ добива голямо оживление. Секи день приидватъ и отиватъ стотини хора, а въ седмицата влизатъ и излизатъ съ стока, храни и пр. повече отъ хилядо товарни добитъци за вътрешностьта на планините и стотини кола за равнината. И всичкото това движение правятъ главно българите и помаците. Тукъ всякога ще срещнешъ българи отъ Родопските села, отъ Димотинско, Орта-кьойско, Неврокопско, Серско, Солунско и почти отъ сички краища на европейска Турция. Работниците, кираджиите. скотовъдците, шивачи и другите дребни занаятчии са повече българи. Български езикъ ще чуешъ на сякъде, па и самите гърци знаятъ български, което показва често българското имъ произхождение. На много видни гръцки фамилии се знае месторождението имъ, и то е сѐ изъ българските старо-планински градове и села. Въ Скеча има вече и западно-европейци: немци, френци, и други и мнозина отъ тяхъ живеятъ съ семействата си въ града. Български фамилии има повече отъ триста, които са се установили вече на постоянно жителство въ Скеча, ала много малко са записани за жители на града. На това имъ пречкатъ властьта и гърците. Въ Скеча има и няколко вицеконсулства: австрийско, германско, френско и гръцко.

Отъ сичко това се вижда, че Скеча географически и етнографически е български градъ, ала културно и економически е гръцки и турски. Гърците, макаръ и да не са много, иматъ надмощие въ сичко. Съ тяхъ заедно са и турците,

които иматъ богати и много влиятелни бейове. Българите и културно и интелектуално са слаби, задушени, потиснати. До колко българскиятъ елементъ е слабъ, достатъченъ ще бъде фактътъ, че вече 15 години се изминаватъ, откакъ се води упорита борба за отваряне български параклисъ и пакъ въпросътъ не е разрешенъ окончателно. Читателите наверно са чели въ вестниците, какъ изпочупиха гърците по единъ вандалски начинъ миналата година по коледните празници кандилата на българския параклисъ, какъ го затвориха и изгониха свещеника, който и до днесъ неможе да се върне. Още единъ фактъ: западната часть на града се казва Самоковъ-махалеси, а другия я казватъ и Булгаръ-махала, защото повечето отъ сградите са на българи отъ родопските села. По единъ скритъ начинъ по-богатички българи преди 10 години купиха едно място, предназначено за черква. Като се усещатъ гърците, единъ гръкъ богаташъ купва прескъпо друго место тъкмо до българското и въ една година на свои средства съгражда гръцка черква само и само да парализира цельта на българите. Додето гърците иматъ класни и основни училища, митрополия, десетина черкви, няколко десетки свещеници, сиропиталище, читалище, дружества, аптеки, доктори, адвокати и пр. и пр., на болшинството българи не се допуща единъ параклисъ да иматъ. Гърците заедно съ турците сякакъ се стремятъ да убиятъ още въ зародишъ и най-малката искрица съзнание у българите. Тяхната мощь се простира въ целия санджакъ. На сякъде съ същия отпоръ посрещатъ сяко пробуждане у българите и съ сякакви средства гледатъ да задушатъ всеки националенъ стремежъ. Въ селата фаворизиратъ разни цинцари, които не само смучатъ потътъ на българите, но играятъ ролята на шпиони, пропагандисти на гърцизъмътъ и искуствено разцепватъ населението на враждебни лагери.

Наистина, въ целия санджакъ ние имаме само въ Аха-челебийската кааза малко по-пробудено българско население, което бе пуснало яки корени и бе почнало да указва влияние и въ другите каази. Аха-челеби цели 50 години води юнашка борба съ гърците, обаче оставено само изглежда напоследъкъ, че гръцката култура и лукавство съ турската власть и тамъ ще излезатъ победители. Въ Гюмюрджинската кааза и днесь десетки български села са изцяло подъ гръцката мощь. Всичко 11 български села иматъ български учители и училища, ала какви са те, какъ се издържатъ, сами горките си знаятъ. Утешително явление е дето българските села, които са водили по-рано, па водятъ и сега упорита борба да запазатъ

народностьта си, са черпили сили сами въ себе си безъ никаква външна морална или материална подкрепа. Разбира се, съвсемъ другъ изгледъ щеше даземе българското дело въ тоя тъй близъкъ до нази край, ако имъ се укажеше поне морална помощь, отдето трябва и може.

Каквото казахме за Скеча, същото е и за Гюмюрджина, дето българщината е поставена на същите неблагоприятни условия. А градовете са, дето ние тряба да създадемъ мощенъ български елементъ, който съ време да си спечели и влияние предъ властьта, и респектъ въ селската маса, която, лишена отъ водители, не може да устои и закрепне.

Въ стремежа да се убива националния духъ у българите, да се държатъ те сякога слаби, изтощени, робски, следователно и безвредни за системата на турския господарственъ строй, напоследъкъ се е запретнала и самата турска власть. Въ сичките каази на санджака отъ десетина години насамъ властьта е фаворизирала и по няколко бейове турци, повечето съ много компромитирано минало, и тези бейови иматъ въ ръцете си всичко. Техните золумлуци са толкова много, тъй нечовечни, че би се написали цели томове, за да се представятъ те. Хиляди оплаквания е имало до сега противъ явните грабежи на тези цели деребейове, ала сичко е оставало мендеръалтънда. За забелязване е и това, че отъ някоя година въ българските села се държатъ заптии арнаути и азиятски турци. Същото става и въ правителствените учреждения, отдето местните помаци и по-добри турци постепенно се изтласкватъ и заменяватъ съ местни турци, чиито действия са напълно хармонични съ гръцките желания спрямо българскиятъ елементъ.

Повтаряме пакъ, че не е по силите ни да дадемъ една попълна картина за тоя важенъ за насъ край, който сме досущъ занемарили. Вярваме, че и казаното до тукъ е достатъчно да ни убеди, какво тряба да правимъ, за да изучимъ тоя санджакъ, да запазимъ нашиятъ елементъ въ него, да го заякчимъ и усилимъ, та да може да устои въ борбата. Нашите икономически, национални и държавни интереси настоятелно изискватъ да обърнемъ по-сериозно внимание и къмъ Гюмюрджинския санджакъ, едничкиятъ, споредъ днешните възгледи на дипломацията, пъть и излазъ на българското племе за Бяло море. Ето защо ще бъде голямъ гряхъ, ако ние по бюджетни причини не побързаме да откриемъ пакъ наше търговско агенство въ Скеча. Това е първата крачка, която ние тряба да сторимъ напредъ къмъ тоя санджакъ и тряба да я сторимъ по какъвто и да е начинъ.

Ст. П. Шишковъ.
